

HÁROM JOHANNA

Jeanne D'Arc valamikor úgy nyilatkozott magáról: az emberek már rég elfelejtik Rouen városa helyét is, amikor az ő neve még mindig emlékező szivekre talál a világban. A Szűz tűzhalála óta eltelt félezer esztendő csakugyan, mintha e jóslat érvényességét igazolná: Johanna emberi tragédiája azóta is az európai irodalom nagy témái közé tartozik. Régi és új drámaírók, költők művein keresztül a némafilm éppúgy, mint napjainkban a hangosfilm, újra meg újra az érdeklődés középpontjába vonja a leány megható alakját. S a Johanna-téma körül — jóllehet különböző oldalról ragadták meg azt az eddigi feldolgozások — lényegében máig sem állapotott meg a vita arról, hová sorozzuk Jeanne D'Arc történeti személyét? Vajon ösztönös politikai lángelmének tekintsük-e őt vagy pedig a katonai zsenik és a vallási reformok előfutárai között jelöljük ki a helyét?

A közléről érdekelt angolok csaknem félezer évig haragudtak a francia hősnőre. Egykori vereségük nem hegedő sebe táplálta nacionalizmusukat, akár a franciákét a feledhetetlen orleansi győzelem emléke. A német ébredésre pedig a késői 19. század fordulóján is serkentően hatott.

Még Shakespeare is boszorkánynak ábrázolta a francia föld felszabadítóját, aki népe százados felemelkedése előtt tört utat. Ám, ugyanezt a jót cselekedte megégetőivel, az angolokkal is, kiket a rájuk mért vereség kijózanított a „feudális világháború” hőbortjából. A romantika németjei Schiller ércsengésű nyelvén, ettől az artemiszi leánytól tanultak önfeláldozó hazaszeretetet a hódító Napóleon ellenében. Az angol B. Shaw végre is — de csak a két nemzet relációjában — elégtételt szolgáltatott a francia parasztlány emlékének. Egy félezer év után — a történelem nagyon is vigasztaló logikája szerint — kellett is, hogy egy angol ember oltsa el az angolok által gyújtott roueni máglyát, amelyet a nemzeti gyűlölség táplált.

Az elégtétel teljességét azonban mégis az Egyház szerezte meg neki, amikor a francia milliók szívében élő Johannát oltárra emelte (1921). Az egyház adta minősítés — túl minden temporális beállításon — egyedül méltó a Szűz szellemerkölcsi kiválóságához. E szentségi distinkció ellen nincs többé fellebezés. In aeternum tehát: egy sorban térdelnek előtte „a féltékeny hadvezérek, a sértődött egyházfejedelmek, a cselszövő kancellárok, a kemény inkvizitorok s a Törvény vak szolgálói. Áldják nevét a henye királyok s a kinpadok hóhérai. Az önző fanatikuskok s a bártortalan lelkek”. Mert Johanna nemcsak hogy megvédelmezte helyettük a lélek világosságát és igazságát, hanem magára vette a cselekvő hősiesség terhét is, amit a kortársi férfiak vállalni ledobtak.

*

Johanna csodája az akkori Nyugat két legfejlettebb feudális államának rendjét rázkódtatta meg. Küldetése esztendejében (1429) sok csatában vett részt, de kardjával soha vért nem ontott. Szent Katalintól nyert vasával azonban formáiban még egy fennviruló, de gyökerében már elkorhadt életberendezésre mért csapást. Eképpen volt Johanna karjának szinte természetfeletti az ereje. Az öt liliommal ékes kard a hűbériségen győzedelmeskedő központi királyi hatalom jelképe lett, azé az új francia királyságé, amelyet a főnemesi „toportyánok” ellen a néptömegek önfeláldozóan támogattak. A Johanna személyén keresztül megnyilatkozó isteni végzés alapozza meg szinte a nemzetállam ez első, újtípusú formáját. Ennek élő jelképeként Johanna talpig vasban ott áll a reimsi dóm oltára mellett, ahol VII. Károlyt „minden franciák urává” koronázták.

*

Magasröptű terv megvalósításaért akarta személyében egyesíteni a két ország erejét az angol V. Henrik. Egyesült hadaival — angolokkal és franciákkal — egyszer majd feltűzi a keresztet és a Szentföld felszabadítására indul. Őszintén hitte, hogy ez a világméretű koncepció egybevág Isten és a középkori Egyház szándékával. — Hogyan merészel hát ez a tudatlan francia lány a keresztény erők egyesítésének magasszintű tervébe így belerontani, ha csak nem az ördög bujtogatja erre ?

Aki középkori ember léteré, ennek a gőzös szemléletnek a lépvesszejére ragadt — s ilyenek sokan voltak a feudális társadalom felső köreiben —, könnyen hitelt adott a kódósító angol propagandának, amely Johannát ördög-sugallta boszorkánynak kiáltotta ki.

Az „alacsonyröptű” nép viszon, mely naponként szenvedett az angol hódítók és a szövetséges burgundi urak kegyetlenségétől, csodálattal és szeretettel özönli körül Johanna zászlaját. A vad katonák természetes vezetőjüknek érzik a leányt és eszükbe sem jut, hogy annak női mivoltán élcelődjenek. Sőt új vezérük példáján tanulva, gyökeres belső életreformra szánják el magukat.

*

Szerkezetében az angol hódítók hadserege is feudális jellegű, de technikai ütőerőben felülmúlja a francia nemzeti sereget. A francia lovagok, „e frank ficsurok” (Shakespeare) nem a hazájukért harcolnak. Hadivállalkozásaikat csupán a fogolyszerezés jörfizető üzleti szempontjai irányítják.

Egy csapásra megváltozik a helyzet, amikor Johanna magával ragadó hite valóságos népfelkelést támaszt. Orleans felszabadításától kezdve mindenfelől francia túlerő támadja már az angolokat.

Ez az új típusú francia sereg szükségképpen háttérbe szorítja a régít és félreállítja a levitézlett lovagi had sértődött generálisait is, akik nem akarják döntésre vinni a felszabadító háborút. Inkább békülnek az angolokkal, csak-hogy szabaduljanak az ügybuzgó népfelkelőktől, a nem hivatásos seregvezetők rámenős módszereitől. Amíg felhasználhatják a király csodálatos védencét, a Szűz lendületes inspirációit követik. Később azonban sorra kihagyják a politikai tervezgetésekből. — Ha a leány — mondják — istenkísértő módon az igejénvaló béke helyett továbbra is a vérontást akarja, sőt elragadtatásában a saját biztonságával sem törődik, — ám lássa végzetét... A megalkuvásos béke hívei így maguk tasztják le a trón mellől a Szűzet a roueni börtön mélyébe. Jeanne D'Arc hamuvá omlott teste fölött a hűbéri rend angol-francia képviselői, békejobbot nyujtanak s az engesztelhetetlen harc kelletlen hirdetőjét kölcsönösen megtagadják.

*

Pedig micsoda gyötrődések és félelmek között nőtt Istennek küldöttjévé ez a Domremy-beli parasztlány. Még alig 15 éves, amikor először hallja (1425) a küldetés és a kiválasztottság égi hangjait: „Ölts férfimódra páncélt és tagadd meg a földi élet neked is nyíló örömeit. Övezkedj fegyverekkel és gerd el Orleans alól az angolokat. Vezesd az ország törvényes örökösét Reimsbe, hogy ott megkoronázzad.” Küldetése tehát emberfelettien bonyolult. Tudnia kell, hogy abba — belepusztul.

Johanna három évig tusakodik e rettenetes feladat kérdésfeltevéseivel. Az események azonban fenyegetően sürgetik a döntést: 1428 októberében az angolok ostromzárral veszik körül Orleans-t, a szabad országrészek e kapuját. Johanna azonban aránylag kicsiny sereggel szétveri az angolok főerőit, megtisztítja tőlük a Loire vidékét és VII. Károllyal bevonul Reimsbe, a koronázó városba. „Elvezettem hozzátok — mondta a Szűz — a legjobb segítséget, melyet egy város valaha is kapott, mert ez a segítség, Istené.”

Ime; egy értelemfeletti értelem egy értelmetlennek látszó vállalkozást ta-

nácsol a francia vezetőknek, kik egy értelmetlen helyzetben már-már az összeomlás óráját várják. Az „értelmetlen” tanácsból mégis értelmes diadal lesz. Néhány nap alatt értelmes rend szerint tisztázódnak az évtizedek óta fejtetön álló francia dolgok. Most viszont az angolokon a sor: csakugyan értelmetlen erőfeszítéssel igyekeznek visszafelé forgatni az események kerekét, hogy lábon maradhassanak. Nem vesznek tudomást a valóságról és szemüket továbbra is az egyetemes, szentföldi hadjárat csalfa délibábjára függesztik.

Féktelen haragjuk Johanna ellen összpontosul, e finom és érzékeny értelmű lány ellen, aki hirtelen úgy érzi: „kiürült”: többé már nem hallja oly biztatóknak a „Hangokat”. Reims után már csak az általa megmozdított tömegerek hullámain hanyódik. Még résztvesz egy-két hadivállalkozásban. Párizs alatt megsebesül, hátrahagyott fegyvereit az angolok diadallal helyezik el a Notre-Dame-ban. E kudarc nyilván már figyelmeztetés: küldetése véget ért. Le kell tennie a fegyvert. Compiègne-nél egy jelentéktelen csetepaté közben az angolbarát burgundok fogságába került (1430. május 24). Szerepe most már: felkészülés a szenvedésre s a legfájdalmasabb halálra...

*

Elfogatásának híre megremegetti a francia embereket, a békepárti udvar pedig fellélegzik. „Az Isten azért türte el Jeanne elfogatását — jelentették ki, — mert a lány kevélyé lett azoktól a gazdag ruháktól, amelyeket kapott, de azért is, mert nem azt tette, amit Isten parancsolt, hanem amit ő akart.” Isten parancsát pedig úgy értelmezték az ingatag király tanácsosai, hogy most előbbre való a béke, mint a harc. Johanna érdekében tehát semmit sem tettek. Jó Fülöp burgundi herceg pedig gyorsan eladja foglyát az angoloknak. Tízezer aranyat kapott érte. Királya részvétlenségére Johanna önmaga feláldozásával válaszol s egy zokszóval sem vádolja egykori „bajtársait”.

Az angol háló pedig pompásan kerít. Elfogatása után a párizsi inkvizitor máris jelentkezik Johannáért, aki „többféle eretnekséggel és bűncselekménnyel gyanúsítható”. Az angolok biztonsági és jogi megfontolásból helyesebbnek vélik, ha a pört Pierre Cauchon beauvaisi püspökre bizzák. Johanna ugyanis e püspök joghatósága alá tartozott területen esett fogságba. Így tehát Rouenban megkezdődött „a legaljasabb pör, melyhez hasonló talán az Üdvözítő pöre és vértanúsága óta nem volt” — állapították meg 25 év múlva a rehabilitációs eljárás során.

*

A bírákat megfélemlítették vagy megvesztegették. Johannát durva katonák között, megbilincselve őrizték. Védőt nem adnak melléje. A misehallgatástól, a szentségektől eltiltják. Cauchon kihasználva Johanna védtelenségét és tudatlanságát, a saját szavainak hálójában fogta meg. Előbb eretneknek nyilvánítják, majd a bűnbocsánat ellenére örök fogságra vetik. Szörnyű helyzetéből csak egy módon szabadulhatna: ha ügyével a pápa vagy a zsinat ítélőszékéhez folyamodik.

Kérését Cauchon kereken visszautasítja.

Cauchon nem vette figyelembe Szent Tamásnak az alárendelés tekintetében hangoztatott állásfoglalását: „Minden olyan kétes esetben — fejt ki —, mely a hit igazságait illeti, feltétlenül a pápához vagy az egyetemes zsinathoz kell fordulni”. Ehelyett a Párizsi Egyetem többségében burgundi-párti szakértőjének véleményét fogadta el. Az Egyetem pedig, mint a „tudományok fénye”, Johanna hallucinációit hazugoknak nyilvánította és felszólította azok megtagadására.

Az angolok azonban megtorló csapást akarnak mérni a francia nemzeti pártra is. A hívő tömegek előtt bizonyítani kívánták, hogy a Szűz személyében egy eretnek és boszorkány volt a Dauphin trónrasegítője. Követelik te-

hát: Johanna nyíltan is tagadja meg küldetése isteni eredetét. Ezért 1431. május 24-én a roueni temetőben nyilvános tárgyalást rendeznek, amelyen a Szűz „a tűztől való rettegésében” alá is írja a maga-elítélő nyilatkozatát. S midőn ezt néhány nap múlva visszavonja: a csapda bezárul. Így: „miként a kutya, mely visszatér piszkához”, Johanna önmagát taszította máglyára. Amilyen hazug volt az angol jelszó, amivel hódításaikat leplezték, épp olyan hitvány az ügy, ami a leányt elemésztette: a visszaeső bűnös számára nincs irgalom.

A vásártéren felállított máglyán (május 30) e felirat volt olvasható: „Jeanne, aki szűznek nevezte magát, hazug, bűnös, népcsaló, istencsaló, gonosz, istenkáromló, hivalkodó, hamishitű, bálványimádó, kegyetlen, ördögös, isten-tagadó, szakadár és eretnek”. Szíve nem égett el a szörnyű tűzben. Hamvát a folyó vizébe szórták.

*

Johanna története szabályos tragédia. Belőle a „műfaj” egyetlen kelléke sem hiányzik, amit ne a valóság kínálna. Kortársai környezetével ütközik össze s ez a vétsége. Az összeütközést előidéző erő azonban: transcendens eredetű. A környezet ellenerei viszont evilágiak. Ez utóbbiak szükségképpen nem viselhetik el tartósan, hogy evilágiságuk természetét egy természetfölötti erőhatalom szétzúzza s az evilági fejlődés áradatát új mederbe kényszerítse. A természetfelettség, mint magatartást és alkatot formáló motívum, nem hiányozhat a Johannáról szóló ábrázolásokból. Ha figyelmen kívül hagyjuk e motívum jelenlétét, úgy csak egy zavarodott lény szárnalmas vergődését éljük át.

Johanna persze nem csupa mirákulum. Nagyon is valóságos ember. Lényében mégsem az emberi a legfőbb valóságmutató, hanem a rendkívüliség — a szentség. Erkölcsi zsenije már gyermekségében kibontakozik s korán elindul a belső tökéletesedés útján. Korán részesül a kiválasztottság kegyelmében és húszéves korára már befejezi küldetését. Johanna szent, mert egy természetfeletti végzést valósít meg az emberek számára, emberi adottságok között, gyakran emberi eszközökkel. A szent, éppen mert a megszentelő kegyelem állandó állapotában cselekszik, emberi miliője és adottságai ellenére is tisztán tartja cselekvési eszközeit. Eszébe sem jut, hogy azok alkalmazásakor alantas, vagy ámító magatartást tanúsítson.

*

A természetfeletti küldetés nem minden szentet avat történeti hőssé. Johanna sorsában a szentség mirákuluma annyira összefonódik egy tragikus esemény sor véres szálaival, hogy csaknem eltorzul a mirákuluma. Mert Johanna küldetése a középkori nagypolitika Poklába szólt, amelyet a gyűlölet, a kapzsiság és a vérszomj tüze telített. Egészséges értelme, elragadó egyénisége ellenére el kellett vesznie e tűzben, de épen maradt a szíve. Az isteni Mester nyomán elmondhatta tehát: „Meggyőztem a világot”. Ezzel a jellel győzött s e jeladás volt megdicsőülésének tanúsítója is.

Johanna valóságalkotta tragédiájából kifejlő rendkívülisége — sajnos — nem is található egyenértékű kifejezést a profándráma masinériájában. Shakespeare, Schiller és B. Shaw kísérlete, hogy Johanna mirákulumát e masinéria eszközeivel mutassák meg: torzul sikerült. Mert ha tudomásul is vették Johanna életében a természetfelettség jelenlétét, a drámai kifejezés „immanens eszközeivel” nem nyúlhattak hozzá a misztifikálás és a profanizálás kisebb-nagyobb veszedelme nélkül. A profán-dráma legpompásabb gépezete is csak Prokrusztesz-ágy lehet a mirákulum számára. Megidéző kísérleteik során tehát egyikük sem törte át a tragikum evilági korlátait. Pontosabban: nem tudták az evilági tragikumot felemelni a mirákulumba. E szükségképpeni korlátok következtében Johanna evilági tragikumát nem a természetfeletti küldetés s e küldetés ellen feszülő evilági erők összeütközéséből vezetik le, hanem egy-egy emberi vétség természetellenes felnagyításával vagy egy alkati gyön-

geség eltulzásával próbálják megközelíteni Johanna tragikumát. Holott a szent számára a „végzet” nem tragikus, hanem mirakulózus. A tragédia feloldódik és megengesztelődik a csodában.

*

Shakespeare az első, aki Johannát a királydrámákban — e krónikás színjátékok egyikében, a VI. Henrik-ben — megidézte. A hős leány az angol nemzeti önérzet megtaposójaként, a legalantasabb vonásokkal ábrázoltan jelenik meg a késői Tudor-korszak színpadán.

A shakespeare-i királydrámák — mint ismeretes — a Tudorház történetpolitikai igazolását szolgálják. A Tudorok a középkori angol oligarchia véres vetélkedését s az új társadalmi erők támogatását ügyesen használják ki az újtípusú központi hatalom kiépítésére, dinasztiájuk állásának megszilárdítására. Győzelmüket ugyanazoknak a polgári — népi erőknek köszönhetik, mint amelyek az angol oligarchia franciaországi hódoltságát véres szabadságharcban felszámolták. A két nemzetállami sovinizmus azonban nem férhet meg egymás mellett és 150 év múlva sem bocsátja meg egymásnak a harci dicsőségen esett, égető sérelmet. A Shakespeare-korabeli anglikán-nemzetállam s a támogatását élvező angol közvélemény még kevésbé hajlamos arra, hogy elismerje: a Jeanne D'Arc által megindított szabadságharc, amely az angolok kiűzésével végződött, közvetve az angol hűbériség középkori rendszerének összeomlását is elősegítette, sőt siettetette.

Shakespeare tehát a korabeli angol közfelfogás Johanna-képét visszavetítve, megreked a nacionalista erkölcs egyoldalúságában s a különben megvetésre méltó oligarchiát maga is felmenti bűnei alól. Szinte glorifikálja az angol hűbéresek franciaországi büntetteit. Jogszerűnek tünteti fel a Jeanne D'Arc-kal szemben elkövetett Justizmordot, sőt: a hit- és erkölcs védelmezőiként mutatja be azt az osztályt, amely angliai hazájában minden hitelét elvesztette.

Johanna egyénisége kidolgozásában meglepően ellentétes árnyalásokkal dolgozik az író. Az ellentmondásokat a Shakespeare-kutatók egy része azzal magyarázza, hogy a költő idegen szerzőktől kölcsönzött részleteket olvasztott a Johanna-jelenetek közé anélkül, hogy e jeleneteket egybeszötte volna a magáival. Mások a kezdő Shakespeare színpadi járatlanságát hozzák elő mentésül.

Az igazságot azonban inkább az a felfogás közelíti meg, amely kérdéssel felel a fenti magyarázatokra: Miért éppen a Johanna-jelenetek esetében szorult rá Shakespeare idegen szövegek „kiollózására”. Talán nem látta tisztán Johanna tragikumát? Hiszen amikor a történést a francia táborba teszi át, még annak a „jólértesültségének” is tanújelét adja, hogy a francia nép régóta szentként tiszteli Johannát. VII. Károly az orleansi diadal napján így ujjong: „Szent Déneshez nem fordulnak ezentúl, Franciaország szentje: Szűz Johanna!”

Vajon, nem szándékos-e inkább a jellemábrázolás e diszharmoníája, azzal a céllal talán, hogy a primitív nézők indulatait a Boszorkány ellen — legalábbis — melegen tartsa? Erre az indulati prevencióra akkor még szükség volt a protestáns Angliában, éppen az európai ellenreformáció kibontakozása idején. Ilyen körülmények között Shakespeare — humanista meggyőződése ellenére sem — fordulhatott szembe a hazai közfelfogással. A Johanna-ügy aktái pedig nem az ő fő feladatában porosodtak. Johannája tehát — az angol közfelfogásnak megfelelően — szemérmetlenül ámitó és hazug. A francia udvar nyilvánossága előtt „Miasszonyunk küldöttjének” nevezi magát, de a compiegne-i csata nehéz perceiben a démonokat hívja segítségül. Amikor pedig már ezek is elfordulnak tőle: lelkét, testét felkínálja nekik a francia győzelem zálogául. Fogságában „büszke ringyóként” viselkedik és hitványul megtagadja esdeklő atyját is. A máglya láttára egyszer isteni küldetésére hivatkozik, majd terhes-

ségi állapotára, méghozzá olyan frivol részletességgel, hogy szavát a karzat röheje kísérte bizonyosan.

A londoni Globe-színház színpada ezekre a percekre a roueni piactér máglyájává változott, amelyen Johannát újra meg újra megégették...

*

A Johanna-téma másik nagynevű feldolgozója: Schiller, aki ugyancsak elv politikai érdeklődéssel fordul hősrője felé. Jeanne D'Arc rendkívülsége is kétségtelenül vonzza romantikus képzetét. Felvilágosultsága tiltja viszont, hogy a barbár felfogásnak megfelelően, boszorkánynak, akár a hívő rajongás eszményképeként, csupán szentnek minősítse őt. Schiller számára Johanna: „a régmúlt idők mondai alakja”. Időtlen értékét abban látja, ami egyúttal forrón időszerűvé is teszi a leány történeti szerepét. Az Orleansi Szűz: nemzeti hős, keresztény-romantikus hősideál.

Johannának a rehabilitációs pör óta — Voltaire Pucelleje ellenére is — megállapodott hirneve volt a katolikus világban. Az új nacionalizmus eszméjét e jóhírű hősnő nevével összekapcsolni s vele a koeszmét mintegy megáldadni, oly szerencsés gondolatársítás volt, ami a német kispolgár pietizmusát és sarjadó nacionalizmusát egyaránt kielégíthette. Schiller invenciója, hogy a francia nép szent hősnője példájával tüzelje harcra a német ifjúságot a területtrabló Napóleon ellen, — még csak fokozta a színmű korabeli sikerét s meghatványozta visszhangját.

Schiller buzgón elmélyedt Johanna egyénisége tanulmányozásában. Buzgalma azonban nem a vallásos emberé, hanem a szuverén művészé, az esztétikai emberé.

Mindenekelőtt jelentékeny „kozmetikai” műveletnek veti alá anyagát. Leleplejti róla a boszorkányság visszataszító vonásait. A boszorkányság-motívumát ezúttal csak az egyik mellépszereplő: a leány korlátolt és babonás atyja képviseli. Thibault apó értetlenségében, de amiatt is, hogy rendkívüli gyermeke fölött elveszítette szülői hatalmát csalással és boszorkánysággal vádolja tulajdon vérére. A romantikus dráma receptje szerint a maradi, kegyetlen szülő mindig keresztezi gyermeke boldogulását. Az öreg Thibault azért sujtja e vádakkal a lányát, hogy veszedelmes küldetéséről lemondásra és egy kedveszerinti házasságra kényszerítse. A szülői szeretet önzése azonban már nem menti, hanem véglegesíti a féltett gyermek tragédiáját.

Schiller további jelentős beavatkozása: a máglyahalál barbár módja helyett a megdicsőülés eszmeibb kifejlésével szépíti Johanna kegyetlen végzetét.

A többrendbeli szépítés eredményeként Johanna majdnem elveszti emberi lényegét, sőt női természetét is. Dicsfénnel övezetten száll alá a felhők közül a harctérre, hogy a szorongatott franciákon segítsen. Szellemként jár, libegőn. Vasalt ajtó, háromszoros bilincs, öles bástyafal nem akadályozza mozgásában. Egyszerűen: a csodásságot annyi fölös díszével halmozza el hősnőjét a költő, hogy az igazi Johanna azok töredékével is többre jutott volna.

*

Ragyogóan angyali egyéniségének átelleni oldala viszont annál riasztóbb. Nyakas, konok, francia Brunhilda, aki a gyilkolásban az angolok számolatlan irtásában találja küldetése értelmét. Kardja „önmagától öl, mintha élne”. Ám ez a kard csak az angolokat pusztítja, a burgundokat azonban, kik végre is franciák, megkíméli. A barát és az ellenség megkülönböztetésének ez a vérmisztos-szerűsége Johannát a nacionalizmus hősnőjévé avatja, de minden „csodássága” ellenére megfosztja a szentség egyik lényeges kritériumától: a tökéletes emberszeretettől.

A fiatal Montgomery hiába könyörög előtte életéért: ez a Johanna a pro-

fán humanista türelem és nagylelkűség elemi szintjéig sem emelkedik, nem-hogy a felebaráti, sőt az ellenség-szeretet krisztusi követelményeit példázná... „ha balsorsod egy tigris körmére — Vagy krokodilus éhes torkára juttat — Akkor még számíthatnál irgalomra — De énvelem találkoznod — halál...” S mihelyt ekképpen ledöfi Montgomeryt, hátát ad a Szűzanyának, hogy „Erővel vértetted e gyöngye kart — Kegyetlenséggel leányszívemet”.

E kegyetlen leányszívét — küzdése tetőpontján — mégis eléri a romantikus balvégzet: a szerelem. E hatalmas érzés — tanúsítja Schiller — nemcsak történelmi és társadalmi korlátokat törhet át (Ármány és szerelem), hanem természetfeletti korlátokat is. Ennek az emberi érzésnek varázslatos hatalma van. A bennerejlő erő még egy Johannát is kiszakíthat a magasabbrendű szenvedélyek köréből, amelyeket égi küldetéseként kapott. A romantika kánonja szerint „szerelem az az erő, amely a földről az égre csap és az égiek által diktált erkölcsi kényszert is megtörheti.” Az égi kényszer ellen Johanna is panaszkodik. De a keresztény Olümposz kegyetlen lakói erős köteléssel fűzték magukhoz Johannát; a szüzességi fogadalommal. Országszabadító küldetésének ez a záloga. „Egy tiszta szűz — biztosítja őt egy égi hang — A legfenségesebb cselekvésre képes, ha ellenáll a földi szerelcmncnek.” Az égi és a földi szerelem vetélkedésében Johanna ez utóbbi mellé áll, ezzel vétkezik és küldetése értelmét veszti.

Johanna szerelmes lesz Lionellbe, az angolok ifjú fővezérébe s e „balga” megismerés egyszerre megfosztja földöntúli erejétől úgy, hogy csodálatos kardját is átengedi zsákmányul az angol „arszlánnak”. A Szent Szűznek tett fogadalmát megszegte s most félre kell állania. Belső árulással vádolja magát és megadással túri, hiszen Isten büntetése ez — hogy atyja megbélyegezze és bajtársai kitaszítsák őt népe közösségéből. Vétsége terhétől szabadulást keresve kitor tehát az angol fogságából és övéi oldalán a tisztos katonahalált választja.

Végso soron: az Orleánsi Szűzben ez az immenens tragikum úgy elnyomja a mirakulumot, hogy a vétség kiengesztelése, a hősi halál, nem is következhetik be másként. Schiller művészte ezen a ponton valóban meghökkentő: a csodás elemek külsőségeivel úgy teleragyogja hősnőjét, hogy az igazi mirakulum eltüntetése a történeti igazság rovására, kitűnően sikerül. S a nacionalista közönségnek különben sem jutott eszébe, hogy számonkérje Johanna drámájának közismert záróakkordját, amikor a szörnyű valóság helyett a költői képzetet sokkal elragadóbb finálét varázsol a lelkesült szemek elé. A valóságnak ez az elvárásolása, a varázslatnak tényként való elhitetése, sőt a tényként elhitnek egy csodás halálvízióban való feloldása: — mindenek ellenére — Schiller romantikus zsenijéhez méltó. Ilyen beállításban senki sem vette zokon, hogy a schilleri Johanna a pogány hadisten papnőjéhez méltóan, a Szent Nacionalizmus oltárán hullatta véré t s nemzeti mártírként engesztelt ki a Katolikus Mennyországot. Az utolsó jelenet látomásában, bár angyalok fogadják a Szűz égberöppenő lelkét, tetemét azonban a végső tiszteletadás jelöl, komor hadilobogók borítják be.

Az európai forradalmak után összefogódzva így osztzik Johannán a nemzeti hatalom s a megbékélt égi hatalom: a polgári nemzeti eszme, és a polgárosult vallási eszme, a romantika jelei alatt.

*

A boszorkány és nemzeti hősnő mellé B. Shaw harmadik Johannát állít. a szabadságot veszített ártatlanságát, a hivatásában sértett nőét. Mindkét változat jellegzetesen shawi-téma, ami szinte életművének is tengelye.

Shaw ábrázolásában természetesen fejlődik és tisztultabb lesz a Johanna-probléma értékelése. Sokkal kedvezőbb történeti és tudományos feltételek kö-

zött nyúlhatott a kérdéshez, mint két nagy elődje. Ez is magyarázza ábrázolásának haladóbb jellegét.

Kezetben — mint látjuk — széles kilengést mutatott a Johanna-ábrázolás: a negatív-csodáságtól (Shakespeare), az evilági tragikum eltorzított végétéig (Schiller).

Shaw a pozitív mirákulum és az evilági tragikum egybehangelése érdekében jelentős erőfeszítéseket tesz. Megkísérli a középkori lelkiességnek érzékelését. Ezernyi apró vonással kelti életre nemcsak e kor hétköznapjait, hanem Johanna életének történeti hátterét is. A problémát azonban a sokrétű felkészültség ellenére sem oldhatja meg, mert ebben eredendő szkepticizmusa akadályozta.

Eljut azonban — sajnos csak egyetlen figura erejéig — a középkori misztériumjáték naivan népies és vaskosan reális gondolkodása érzékeléséhez. A kor minden nyomorúsága mögött megérzi az egyszerű emberek mély lelki derűjét, amit a feltétel nélküli hit oltott a legnyersebb szívekbe is. Feloldja kis-sé a dráma szkeptikus kicsengését, s az emberekben élő önkénytelen jóság örök sugarát veti Johanna vergődő alakjára. Utalunk itt az epilógus felhomályába harsány bakanótával belépdelő angol katonára. Ez a fickó, a Szűz egyik nagyon hálás tisztelője, mert minden év május 30-án, Johanna mennyei születése napján, kimenőt kap a pokolból, azért az egyetlen jócselekedetért, hogy a tüzben fuldokló leánynak egy ágakból összerótt keresztet nyújtott a magasba. Emberien egyszerű, s bátor irgalmasságával katolikusabbnak bizonyult a két hatalom rangos és tudós képviselőinél, mert minden propaganda ellenére megsejtette Johanna ártatlanságát, s ettől vezetettve cselekedett.

A jelenet dogmatikai szempontból természetesen nem helytálló, mert az örök kárhozat helyéről nincs visszatérés. Ha azonban az epizódot költői jelen-tése szerint nézzük, azt olvashatjuk ki belőle, hogy a jócselekedet a leghitványabb, a legreménytelenebb embert is önmaga fölé emelheti. Johanna tehát nembiába jött el...

Kár, hogy Shaw ennek az epizódnak erkölcsi optimizmusát nem vállalja műve végső mondanivalója megfogalmazásában: a kísértetjárás órájának vége. Véletlen jóság és kitartó gonoszság mind, mind elenyézik. Csak a síröntúli magány keserősége és a küldetés hiabavalóságának fájó tudata marad meg Johannának. A székszis hamujának lepedéke ez a Szűz tündöklő alakján.

*

Az Inkvizitor a pör fináléjában azt mondja, hogy Johanna ártatlanul zúzódtott halálra a hatalmak malomkövei között és a hatalmak sorában ott volt az egyház is. Shaw szerint tehát az egyház az evilági hatalom pártján egyik meghiúsítója volt Johanna igazsága érvényesülésének.

Shaw történetlátásának sokoldalúsága ellenére, az egyház szerepének megítélésében ingadozást mutat. Mindenekelőtt fontos kortörténeti tényeket hallgat el s így azok mellőzése — sajnos — nem csekély mértékben csorbítja Shaw művének s a belőle készült filmnek drámai hitelét. Shaw ugyanis egyetértésben azokkal, kik annak idején (1921) azt hangoztatták, hogy az egyháznak „nem volt joga Johannát szentté avatnia”, bizonyítani kívánta: a roueni bírák együttese nem bitortalt hatalmú gyülekezet volt, hanem elrettentő ténykedésében maga az egyetemes anyaszentegyház. Mindenképpen indokolt tehát, hogy a roueni pör külső körülményeivel megismerkedjünk.

Eppen a kritikus évben (1431-ben) hűnyja le szemét V. Márton pápa, az avignoni fogságból nemrégén szabadult egyház erőskezű, római újjászervezője. A roueni pör legsúlyosabb napjainak hátterében pedig a IV. Jenő pápától összehívott egyetemes zsinat előkészületei folynak. Az egész európai kereszténység lényegbevágó kérdések tisztázását várta e zsinattól, mely 1431. június

23-án, alig egy hónappal Johanna halála után, Bâselben nyílik meg, hogy döntsön az egyházi főhatalom s a huszita eretnokség kérdésében. IV. Jenő pápa a zsinati elv túlzó képviselőivel szemben szilárdan képviseli az ősi álláspontot: a pápa természetfeletti felhatalmazás alapján gyakorolja a főhatalmat az egyházban s ennek alárendeltje minden katolikus, egyenként és összesen s így a zsinat papjai és főpapjai is. Másrészt épp ezen a zsinaton csap fel legmagasabbra azoknak az protestációja, akik a zsinat felsőbbbségét hirdetik és élesen szembefordulnak a Krisztus alapította pápaság intézményével. Mindezekről a korabeli kérdésekről nem esik szó Shaw színpadán. Ha a történeti hűség szolgálatában Shaw említést tett volna róluk, úgy kénytelen lett volna — legalábbis Johanna szája által — bitorolt hatalmú gyülekezetnek nyilvánítani a roueni bíróságot is. Ugyanakkor azonban kénytelen lett volna azt is megállapítani, hogy Rouen-ban nem az egyház ítélte el Johannát, hanem egynehány tucat rosszindulatú, korrupt pap, a pápai hatalom megkérdésezése és jóváhagyása nélkül. Shaw nyomán a laikus tehát azt a téves benyomást szerezhetheti, hogy a Johannát sújtó igazságtalan ítélet valóban az egyetemes egyházat terheli, miért is a késői kanonizáció csupán a szépségflastrom szerepét tölti be.

Mindezekkel szemben tény, hogy a roueni bírák bitorolt hatalmú gyülekezetének egyházi jellegét és illetékességét egyedül az angol-burgundi kézben lévő párizsi egyetem és a főképpen érdekelt angolok ismerték el. Két olyan fórum tehát, mely az egyházi főhatalom kérdésében támadt évtizedes zürzavart felhasználva minden nemzetfölötti felsőbbbséget eleve megkerült és megtagadott. Megtagadta a pápa legfőbb döntőbírói hatalmát is, midőn Johanna fellebbezését elutasította és megtagadta az egyetemes zsinatét, midőn annak összeültét be sem várva, Johannát eltüntette a föld színéről. Az egyetemes egyház azonban mihelyt kiemelkedett a primátus vitájának örvényéből és ismét hallathatta egyetemes ítéletét, teljes joggal semmisítette meg és érvényesen bélyegezte meg a roueni bírák ítéletét.

*

Közelebbről szemügyre véve Shaw Johannáját: mindenekelőtt feltűnő a leány dermesztő magányossága, nemcsak ellenségei, hanem övéi körében is. Amíg Schiller Johannájának útja a tragikus fordulatig csupa csoda és mámoros ünneplés, addig a másik majdnem megfagy az értetlenség, az irigység és a gaszág szorításában.

Shaw hősnője annyiban mutat mégis fejlődést, hogy élete ábrázolásának súlypontja a küldetésről áttolódik a szenvedésre, a mártíromságra. Személye rendkívülisége nem a küldetés valósulásának nagy tényeiben mutatkozik meg, hanem a szenvedés elviselésében. Johanna csak az utolsó órákban világosodik meg afelől, hogy a mártírium szerves része küldetésének, sőt koronája. Május 30-án ezért vonja vissza a nyílt tárgyaláson kicsikart nyilatkozatát. Shaw színpadán ez a megvilágosodás villámcapásszerűen következik be. Elsődleges ki-robbantója az örökre elvesztett szabadság visszakívánásának önjöngő vágya, amely ha immár nem válhat valóra, akkor inkább a halál szabad választásának illúziója szolgáljon annak bizonyosságául, hogy szuverén emberként s nem mint meghajtott állat, vetteti magát a máglya tüzére. Shaw Johannájának pusztulása az ártatlan emberé, akinek életáldozata magánügy, — legkevésbé érdekli a hóhérokat.

Johanna élete akcióját, Johanna passiója annyira lesujtja, hogy nincs más menekvése, mint a halál. A halál értelmetlenségét Shaw már nem enyhítheti. A színpadon nincs idő arra, hogy az élet és halál szakadéka fölé a hit és remény pallóját, az égi jutalom bizonyosságát emelje. A pribékek máris elragadják. Csak kintről értesülünk és későbbben már, hogy Johanna mégis tö-

kéletes és boldog megnyugvással szívében, megdicsőült. Pedig a színpadról még nem az a Johanna tűnik el, kinek halhatatlan szentségi híre a színpalak mögül minden megokolás nélkül — visszatér. Shaw lélegzete itt mintha kihagyott volna: az élet és halál szakadékát ő sem tudta átrepülni. Az ő Johannája szinte meghasonlottan hal meg, mint aki mindentől megcsömörlött, mindent és mindenkit meggyűlölt. Meggyűlölte elsősorban az egyházat, (már tudjuk, melyiket), amiért ádáz ellenségei karjába taszította. Az így szcenírozott halál — amiért Shaw után a mostani filmváltozat neves szerzője, Graham Green is felelős — már nem a szent halála, hanem egy védtelen gyermeklány példátlan szerencsétlensége.

Ilyen előzmények után a szívcsoda bejelentése — Shaw részéről — csak a költői hatás s nem a csoda intenzitásával fogja meg a nézőt. Holott a szívcsodával azt kellett volna érzékeltetnie, hogy Johanna nem a protestálás lázában halt meg, hanem a legtökéletesebb szeretetben, ellenségeinek is szívből megbocsátva. Tehát a szentség jelében.

Sajnos, Shaw nem jutott el e tökéletesség kifejtéséig. Csak közvetve és utólag magyarázza azt. Pedig ezt a felső határt Schiller profán megoldása inkább megközelítette. Ugyanis, amíg Shaw Johannája a középkor hatalmai ellen protestálva elpusztul, addig Schilleré az övéért való hősi halál szép gesztusával, s mi több: a nézők szemeláttára megbékülve — valami evilági pozitívumért, az egységes francia hazáért áldozza fel fiatal életét.

Schiller tehát ismer egyfajta érdemes halált: a hazáért, a népszabadságért. Shaw számára, mint minden küzdés, úgy mindenféle halál is értelmetlen, legkivált a szent halála. Mert szerinte a szentség sem emeli fel, s nem váltja meg a földi határok közé szorult embert. A szentet sem életében, sem halálában nem érti meg az emberi világ, de nyilvánvalóan Shaw sem.

*

Szent Johanna három megidézőjétől nem is vártuk, hogy a kánoni követelményeknek megfelelő drámai hőst keltsenek életre, akiben a földi tragikum a mirákulummal egyesül. Hamis magatartást öltene magára, aki a szentségi kritériumok alapján ítélne e művekről. A három dráma összehasonlítása nem is a jelzett számonkérés igényével készült. Epp ellenkezőleg: azért vállalkoztunk az összehasonlításnak, sajnos csak a legáltalánosabb kérdésekre szorító munkájára, hogy senki se keressen ezekben a drámai alkotásokban kánoni érvényességű véleményeket, amelyek a hit és az egyház dolgaira vonatkoznak.

A történelmi igazmondás követelményét azonban sokkal inkább elvárhatjuk a modern feldolgozásoktól. Ezek közé tartozik Graham Green, a neves katolikus író szövegkönyve alapján készült Johanna-film is. A most bemutatott filmváltozat azonban nem viszi előbbre a Johanna-témát sem a mirákulum teljesebb érzékeltetése, sem pedig a történelmi igazmondás vonalán. Ennek a megrekedésnek közvetlen oka, hogy Graham Green sem akar többet mondani annál, ami Shaw nagyon szuggesztív és emberi problémafejtése képviselt. Tudatosan ragaszkodik nagy elődje felfogásához. Mindössze annyiban tér el attól, amennyiben erre a film sajátos kifejezési törvényei kényszerítik. Graham Green változata merőben technikai érvényességű. Holott módjában lett volna — éppen a film korlátlan ábrázolási lehetőségeinek felhasználásával — nemcsak függetlenítenie magát elődjétől, hanem mind a mirákulum, mind pedig a történelmi igazság mélyebb ábrázolása által a Shaw-dráma elemzése során kifejtett ellentmondásokat a történelmi valóságnak megfelelően korrigálni. Graham Green azonban ezt a kínálkozó alkalmat elmulasztotta. Pedig hogyha a forgatókönyv szerzője több figyelmet szentel Johanna korának ideológiai és társadalmi forrongásainak hívebb ábrázolására, akkor rátalált volna annak a

kérdésnek helyes megválaszolására is: valójában kik, hogyan és miért pusztították el Szűz Johannát? Ebben az esetben nemcsak a néző nyugodnék meg az igazságban, de Johannának sem kellene a történeti erők szerencsétlen áldozataként, a História purgatóriumában továbbra is magárahagyottan senyvednie. Sőt arra várnia — ki tudja meddig —, amíg az elégtételadás teljességét a profán világtól is megkapja.

ERDŐS RENÉE HÁTRAHAGYOTT VERSEI

ŐSZI ESTE

*A torony fölött csillag ég —
Bealkonyult. Opál az ég.
Lágy őszi est borul fölém.*

*Békesség, csend köröskörül —
S a néma bűbáj elterül
Az ég ivén, a föld ölén.*

*A lélek könnyű, szárnya van —
A szívnek édes álma van
És békés éjszakára vár.*

*A hold mögött felhő suhan,
Lágyan, fehéren, fodrosan
És felragyog — és messzeszáll.*

*Én kertem útján ballagok
Megállok — nézek, hallgatok,
Figyelem a lombsusogást.*

*A szívem mint a hold, ragyog —
A felhőben is ott vagyok
És nem kívánok semmi mást —*

*Felkél a szél: lágy, illatos —
Lehull egy barna szép toboz
És táncolnak a levelek.*

*Most nem bánt semmi bánatom
És nem fáj semmi fájdalom —
Tudom a titkot — s nevetek. —*

Rákoshegy, 1943. október

OGYGIA

*Ha megvolna a sziget: odamennék.
A feledésnek gyümölcséből ennék,
S a Nympha barlangjában megpihennék.*

*Nappal nézném a felhők vonulását,
Éjjel hallgatnám a tenger zúgását
És nem érezném szívemnek fájását.*

*De a szigetet csak Homéros látta!
— Tán az ő lelke is titkon kívánta —
S Odysseust — nagylelkűn — odazárta.*